

RŪKYMO, ALKOHOLINIŲ GĖRIMŲ IR NARKOTIKŲ VARTOJIMAS TARP LIETUVOS PAAUGLIŲ 1994 – 2010 METAIS

Apolinaras Zaborskis
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

IVADAS

Paauglystė yra vienas sudėtingiausių vaiko raidos etapų – jos laikotarpiu dažniausiai pradedama eksperimentuoti psichoaktyviomis medžiagomis – tabaku, alkoholiu, lakiosiomis medžiagomis ir narkotikais, – kurios veikia žmogaus psichiką, sutrikdo žmogaus elgesį ir gali sukelti psichinę ar fizinę priklausomybę. Tam tinkamas sąlygas gali sukurti socialinė aplinka, asmens savybės, biologiniai ir kiti veiksniai. Šios socialinės problemos suvokimas, pasirengimas ją identifikuoti ir spręsti turi būti svarbus sveikatos ir ugdymo specialistų bei šeimos uždavinys (1,2).

Kad psichoaktyvių medžiagų vartojimo problema egzistuoja ir tarp mūsų šalies paauglių rodo šalies mokyklose, kaip ir daugelyje kitų Europos šalių mokyklų, vykdomas Pasaulio sveikatos organizacijos koordinuojamas tarptautinis mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos tyrimas (Health Behaviour in School-aged Children – HBSC) (2). Vykdytą šį tyrimą kas ketveri metai tuo pačiu metu pagal vieną metodiką atliekama reprezentatyvių 11, 13 ir 15 metų mokinių grupių apklausa (3). Lietuvoje tokia apklausa pirmą kartą atlikta 1994 m. (kovo-balandžio mėn.) (N=5428). Vėliau tuo pačiu metų laiku atliktos dar keturios mokinių apklausos: 1998 m. (N=4513), 2002 m. (N=5645), 2006 m. (N=5632) ir 2010 m. (N=5338).

Apklausų duomenys leidžia spręsti apie jaunų žmonių rūkymo, alkoholinių gėrimų ir narkotinių medžiagų vartojimo mastą bei jo pokyčius 1994 – 2010 m. Šiame darbe taip pat atkreipėme dėmesį į socialinius skirtumus, atsiradusius dėl skirtingos gyvenamosios vietos (gyvena mieste ar kaime), šeimos sudėties (gyvena su abiem biologiniais tėvais ar pažeistos struktūros šeimoje) bei šeimos turinės gerovės, kurią tiriamieji vertino savo nuožiūra (gyvena neturtingoje, vidutiniškai turtingoje ar turtingoje šeimoje). Duomenys apie narkotinių medžiagų vartojimą pateikiami tik tarp 15 metų paauglių.

RŪKYMAS

Paauglystės metais bandžiusių rūkyti mokinių skaičius sparčiai auga: būdami vienuolikos metų kas trečias berniukas ir kas penkta šešta mergaitė, o sulaukus penkiolikos metų – daugiau nei trys ketvirtadaliai abiejų lyčių paauglių prisipažįsta, kad jau yra bandę rūkyti. Amžius, kada buvo surūkyta „pirmoji cigaretė“, nuo 1994 m. sumažėjo vieneriais metais, o tarp mergaičių – dar daugiau (1 lentelė).

1 lentelė. Amžius, kai pusė tiriamųjų prisipažįsta pirmą kartą surūkę cigaretę, pasijutę apsvaigę nuo alkoholio, pagal tyrimo metus

	1994 m.	1998 m.	2002 m.	2006 m.	2010 m.
<i>Surūkyta pirmoji cigaretė:</i>					
Berniukai	13,42	11,36	11,50	12,15	12,47
Mergaitės	Virš 15 metų*	14,28	12,98	13,46	13,26
<i>Pirmą kartą pasijusta apsvaigus nuo alkoholio:</i>					
Berniukai	14,97	14,07	12,96	13,00	
Mergaitės	Virš 15 metų*	Virš 15 metų*	13,85	13,62	

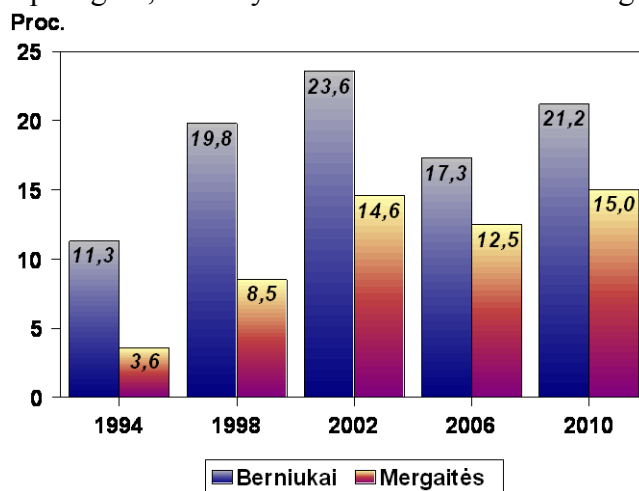
* Tiksliai neįvertinta, nes 15 metų amžiuje bandžiusių rūkyti buvo mažiau 50 proc.

Kai kurie mokiniai prisipažino, kad ir dabar rūko (kiekvieną dieną, kartą per savaitę arba rečiau nei kartą per savaitę). Pastarosios apklausos (2010 m.) duomenimis, 11 metų amžiuje tokių buvo 5,2 proc. berniukų ir vos vienas procentas mergaičių, tačiau 13 metų amžiuje rūkančiais save laikė jau 16,5 proc. berniukų ir 11,2 proc. mergaičių, o 15 metų amžiuje – beveik kas antras (43,0 proc.) berniukas ir kas trečia (33,3 proc.) mergaitė.

1 pav. pateikti rūkymo paplitimo tarp šalies paauglių pokyčiai per pastaruosius 16 metų. 1994 m. rūkančių 11-15 metų amžiaus berniukų buvo tik 11,3 proc., o mergaičių – 3,6 proc. Tokių mokinių dalis sparčiai didėjo iki 2002 m. ir tarp berniukų pasiekė 23,6 proc. ir tarp mergaičių – 14,6 proc. 2006 m. buvo nustatytas reikšmingai sumažėjęs rūkančiųjų procentas, tačiau pastarojo tyrimo, atlikto 2010 m., duomenimis, rūkančių mokinių dalis vėl pasiekė 2002 m. lygį: 21,2 proc. tarp berniukų ir 15,0 proc. tarp mergaičių (1 pav.). Rūkymo paplitimo tarp paauglių sumažėjimas 2006 m. buvo siejamas su padidintomis valstybės pastangomis tabako kontrolės srityje (reklamos ir rūkymo viešose vietose uždraudimas, įspėjamųjų užrašų ant cigarečių pakuočių spausdinimas ir kt.) (4). Deja, kaip matome, pastaruoju metu šios pastangos jau nebeužtikrina reikiamos jaunų žmonių rūkymo kontrolės.

Pirmaisiais tyrimų metais (1994 m.) rūkančių berniukų dažniau buvo sutinkama kaime nei mieste (atitinkamai 13,9 proc. ir 9,5 proc.; $P < 0,001$), bet vėliau šis skirtumas pranyko. Rūkančių mergaičių dalis visą laiką buvo reikšmingai (apie 1,3 karto) didesnė tarp miestiečių.

Paauglių rūkymo įpročių paplitimas reikšmingai susijęs su šeimos socialine padėtimi: dažniau rūkė paaugliai, augantys pažeistos struktūros šeimose (tokiose šeimose, kaip taisyklė, nebuvo biologinio vaiko tėvo), bei paaugliai, laikantys savo šeimas mažiau turtingomis.

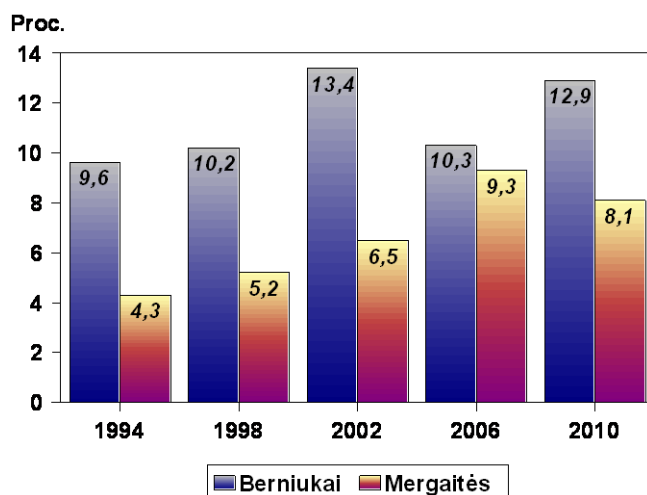
1 pav. Rūkančių berniukų ir mergaičių dalies (proc.) kitimas 1994 – 2010 metais

ALKOHOLINIŲ GĖRIMŲ VARTOJIMAS

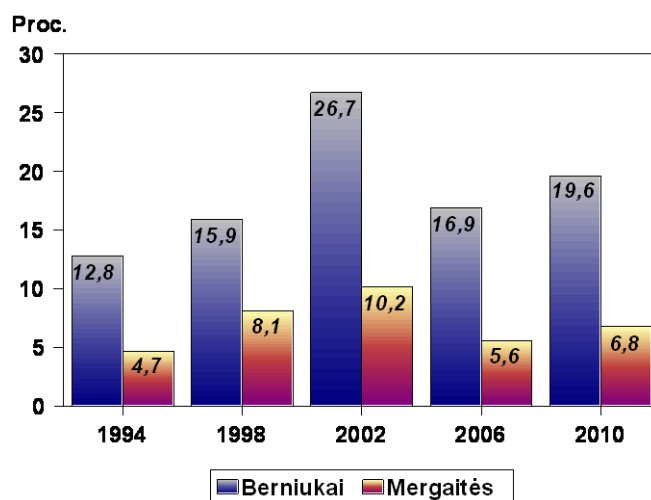
Domėjomės, ar dažnai paaugliai geria įvairius alkoholinius gėrimus: a) alų; b) vyną; c) degtinę, brendį, viskį, trauktinę ar kt.; d) šampaną; e) alkoholinius kokteilius („alkopopsus“, pvz., „Sidrą“, „Mix“, „Fizz“), ar daug yra tokių paauglių, kurie geria bet kurių šių gėrimų reguliariai („kiekvieną dieną“ arba „kiekvieną savaitę“) (5). Tokių asmenų procento pokytis 1994–2010 m., atsižvelgiant į tiriamųjų lytį, pateiktas 2 pav. Kaip matome, pastarosios apklausos metu (2010 m.) reguliariai vartojančių alkoholinius gėrimus prisipažino maždaug kas dešimtas tiriamasis (12,9 proc. berniukų ir 8,1, $P < 0,001$). Tai kur kas didesnė dalis nei buvo prieš dešimt ar daugiau metų.

Tiriamuoju laikotarpiu reguliariai vartojančių alkoholinius gėrimus procentas ypač sparčiai augo tarp penkiolikmečių. 1994 m. šis rodiklis buvo 13,6 proc. tarp berniukų ir 5,5 proc. tarp mergaičių. 2010 m. šis rodiklis tarp berniukų buvo beveik du kartus didesnis (25,2 proc.), o tarp mergaičių – daugiau nei tris kartus didesnis (16,9 proc.) nei 1994 m.

Tyrimai rodo, kad kinta ne tik alkoholinių gėrimų vartojimo dažnis, bet ir vartojamų gėrimų rūšys. Alus – vienas populiariausių paauglių vartojamų alkoholinių gėrimų, tačiau, kaip rodo mūsų vykdytos apklausos, pastaruoju metu paaugliai jo vartoja rečiau nei prieš dešimtmetį (3 pav.). Deja, vietoj to pastaraisiais metais ypač išaugo vadinamųjų „alkopopsų“ vartojimas – pastarosios apklausos duomenimis juos reguliariai vartojo 13,1 proc. penkiolikmečių berniukų ir tiek pat mergaičių. Mūsų tyrimo duomenys sutampa su Statistikos departamento duomenimis, kuriuose sidras ir alkoholiniai kokteiliai nurodomi kaip pagrindiniai 15–24 metų jaunimo vartojami gėrimai (14).

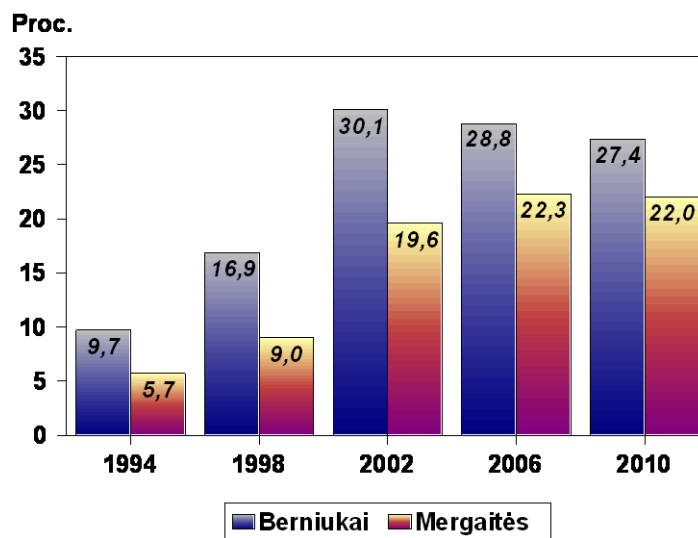

2 pav. Reguliariai (nors kartą per savaitę) vartojančių alkoholinius gėrimus berniukų ir mergaičių dalies (proc.) kitimas 1994 – 2010 metais

3 pav. Nors kartą per savaitę geriančių alų penkiolikmečių dalies (proc.) kitimas 1994 – 2010 metais

Nesaikingą alkoholinių gėrimų vartojimą lydi apsvaigimas. Pastarosios mokinių apklausos, atliktos Lietuvos mokyklose 2002, 2006 ir 2010 m., parodė, kad girtumo jausmą du ir daugiau kartų gyvenime prisipažino patyrę apie 30 proc. berniukų ir 20 proc. mergaičių. Šie rodikliai reikšmingai didesni už 1994 ir 1998 m. duomenis, kas rodo, jog alkoholiniais gėrimais svaiginasi vis daugiau paauglių (4 pav.).

4 pav. Berniukų ir mergaičių, prisipažinusių, kad gyvenime buvo apsvaigę nuo alkoholio 2-3 ar daugiau kartų, dalies (proc.) kitimas 1994 – 2010 metais

Mūsų tyrimo duomenys rodo, kad girtumo reiškiniai dažni ir tarp paauglių. Iš apklausose dalyvavusių mokinių apie 20 proc. berniukų ir 10 proc. mergaičių prisipažino, jog, būdami tik 11 metų, nors kartą buvę apsvaigę nuo alkoholio. Tarp 13 metų paauglių, buvusių apsvaigusiu nuo alkoholio, skaičius didesnis. Kai kuriems iš jų tai nutiko ne pirmą kartą, ir tokių atvejų paplitimas tarp abiejų lyčių paauglių sparčiai didėjo tyrimo laikotarpiu (žr. 1 lentelę).

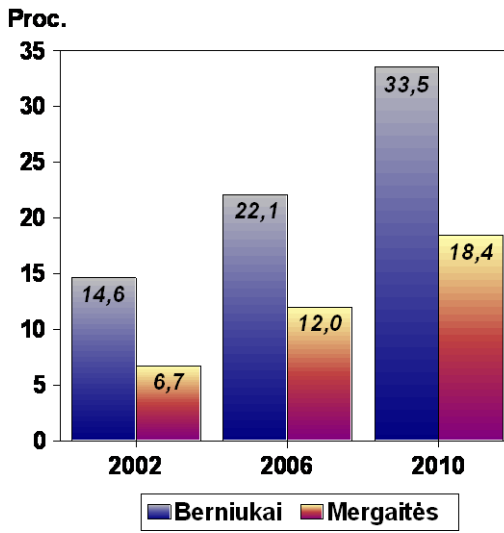
Dar daugiau girtavimo atvejų ir dar ryškesni šio įpročio paplitimo pokyčiai tiriamuoju laikotarpiu pastebėti tarp penkiolikmečių. Šioje amžiaus grupėje nors kartą apsvaigusiu nuo alkoholio berniukų procentas padidėjo 1,5 karto – nuo 50,3 iki 77,2 proc., bet pastaraisiais metais rodiklio augimas tarp berniukų nebuvo toks spartus kaip tarp mergaičių, tarp kurių atitinkamas rodiklis padidėjo beveik dukart – nuo 38,1 iki 72,9 proc. Šio proceso pasėkoje ženkliai sumažėjo girtavimo skirtumas tarp paauglių lyčių.

Paaugliai, gyvenantys pažeistos struktūros šeimose, kaip ir rūkymo atveju, buvo linkę išgėrinėti ir svaigintis alkoholiu dažniau negu paaugliai, gyvenantys kartu su abiem biologiniais tėvais. Didesnė reguliariai vartojančių alkoholinius gėrimus paauglių dalis buvo išaiškinta tarp labiau pasiturinčių ir mieste gyvenančių šeimų, tuo tarpu paauglių, buvusių apsvaigusiu nuo alkoholio kelis kartus, dalis buvo didesnė tarp mažiau pasiturinčių šeimų, ir nesiskyrė tarp mieste ir kaime gyvenančių paauglių.

NELEGALIŲ NARKOTINIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMAS

Remiantis mūsų tyrimo duomenimis, Lietuvos mokyklose nelegalių narkotinių medžiagų vartojimo problema darosi vis labiau aktuali. Pastaruoju metu narkotikų jau yra išbandęs kas trečias (33,5

proc.) penkiolikos metų berniukas ir kas penkta (18,4 proc.) to paties amžiaus mergaitė, kas reikšmingai daugiau nei 2002 m., kada vykdant tyrimą pradėta domėtis šia problema (5 pav.).

5 pav. Penkiolikmečių berniukų ir mergaičių, prisipažinusių, kad nors kartą gyvenime vartojo kokius nors narkotikus, dalis (proc.) 2002, 2006 ir 2010 metais

Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, populiariausiais nelegaliais narkotikais išlieka kanapių produktai. Tarp 2010 m. apklausoje dalyvavusių devintokų šios rūšies narkotikų prisipažino nors kartą gyvenime vartoję 28,6 proc. berniukų ir 13,4 proc. mergaičių. Iš jų, 19,4 proc. berniukų ir 8,6 proc. mergaičių nurodė, kad narkotikus vartojo per pastaruosius 12 mėn. Kiti paaugliai, galbūt neturėdami galimybės įsigyti tikrų narkotikų, yra pabandę uostyti įvairias lakiąsias medžiagas (klėjus, tirpiklius). Mūsų tyrimo duomenimis, tokių penkiolikmečių yra apie 5 proc.

Epidemiologinių tyrimų duomenys rodo, kad socialiniai veiksniai ypač daug lemia, kodėl paaugliai pradeda eksperimentuoti narkotikais. Atlikto tyrimo duomenimis, mieste gyvenantys paaugliai turėjo daugiau galimybių vartoti narkotikus nei jų bendraamžiai, gyvenantys kaime (atitinkamai 28,1 proc. ir 18,5 proc. ($P<0,001$) tarp berniukų bei 16,9 proc. ir 8,0 proc., ($P<0,001$) tarp mergaičių), o paaugliai, gyvenantys pažeistos struktūros šeimose, – dažniau nei paaugliai, gyvenantys su abiem tėvais (atitinkamai 28,1 proc. ir 22,6 proc. ($P<0,001$) tarp berniukų bei 20,9 proc. ir 14,1 proc., ($P<0,001$) tarp mergaičių). Išbandyti narkotikus dažniau buvo linkę labiau pasiturinčių šeimų vaikai.

APIBENDRINIMAS

Atliktas tyrimas rodo, kad rūkymo, alkoholinių gėrimų ir nelegalių narkotikų vartojimo problema tarp mūsų šalies paauglių gilėja. Tarptautinių tyrimų duomenys liudija, kad panaši situacija būdinga ir daugeliui kitų Europos šalių (1,2). Lietuva kol kas dar priklauso šalių grupei, kuriose mergaitės psichotropinių medžiagų vartoja rečiau už berniukus, tačiau pastarųjų metų tyrimai rodo, kad ir mūsų šalyje skirtumai tarp lyčių nyksta. Nagrinėjama problema yra susijusi su socialiniais veiksniais. Psichotropinių medžiagų vartojimo plitimui itin didelę riziką kelia didėjantis šeimų, kuriose paaugliai auga be tėvo arba motinos, skaičius. Turtinė šeimos padėtis taip pat sąlygoja problemos gilumą: rūkymas ir alkoholinių gėrimų vartojimas būdingesnis mažiau pasiturinčių šeimų vaikams, tuo tarpu svaiginimasis nelegaliais narkotikais tampa dažnesnis tarp labiau pasiturinčių šeimų paauglių.

Akivaizdu, jog neįmanoma suvaldyti plintančio tarp jaunų žmonių rūkymo, alkoholinių gėrimų ir narkotikų vartojimo, jeigu atsakomybė už šios problemos sprendimą bus išskirtinai priskiriama tik šeimai, sveikatos priežiūros ar švietimo sektoriams. Problema privalo būti pripažinta valstybiniu/vyriausybiniu mastu, ir jos sprendimui panaudotos kompleksinės priemonės, tame tarpe įstatyminės, teisinės, socialinės bei ekonominės. Galima prognozuoti, jog neradus priemonių situacijai suvaldyti, psichotropinių medžiagų vartojimo poveikyje atsirandančios socialinės ir sveikatos augančios kartos problemos Lietuvos visuomenei ir valstybei vis daugiau kainuos (6).

Literatūra

1. Hibell B, Guttormsson U, Ahlström S, Balakireva O, Bjarnason T, Kokkevi A et al. (Eds.). (2009): The 2007 ESPAD Report - Substance Use Among Students in 35 European Countries. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN). Stockholm: Sweden, 2009.
2. Currie C, Gabhainn SN, Godeau E, Roberts C, Currie D, Pickett W et al. (Eds.). Inequalities in Young People's Health. HBSC International Report from the 2005/2006 Survey. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2008. (Health Policy for Children and Adolescents, No. 5).
3. Roberts C, Freeman J, Samdal O, Schnohr CW, de Looze ME, Nic Gabhainn S, Iannotti R, Rasmussen M; International HBSC Study Group. The Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: methodological developments and current tensions. *Int J Public Health*. 2009 Sep;54 Suppl 2:140-50.
4. Zaborskis A, Sumskas L, Zemaitiene N, Grabauskas V, Veryga A, Petkevicius R. Trends of smoking prevalence among Lithuanian school-aged children in 1994-2006. *Medicina (Kaunas)*. 2009;45(10):798-806.
5. Zaborskis A, Zemaitiene N, Sumskas L, Grabauskas V, Veryga A, Petkevicius R. Trends in alcohol consumption among Lithuanian school-aged children in 1994-2006 and new challenges. *Medicina (Kaunas)*. 2008;44(8):623-32.
6. Zaborskis A. Rūkymas, alkoholinių gėrimų ir narkotikų vartojimas paauglystėje. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas „Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados“, Vilnius, 2011, 65-68. ISSN 1648-7338. Prieiga per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=697&p_k=1>.